

vele geïnvolveerde burgers in de tussentijd toegang geven tot de beleidsvorming in plaats van hen telkens weer af te stoten en teleur te stellen?

In het boek komen twee wegen naar voren om de responsiviteit te vergroten. Van Reybrouck en Winsemius kiezen voor *paraplementaire* kanalen, voor burgerinitiatieven, burgerjury's en consensusconferenties als extra input naast de verkiezingen. Een voorbeeld hiervan was de G1000 in België. Daarbij werd een zo representatief mogelijke groep van ruim 700 burgers gedurende een aantal weekeinden bij elkaar gebracht om te beraadslagen over wat zij de belangrijkste kwesties vonden. Van Reybrouck stelt zelfs voor om permanente vormen van burgeroverleg in te stellen, waarbij mensen op basis van representatieve steekproeven gedurende langere tijd bij elkaar worden gebracht om input te leveren voor de parlementaire agenda. Verbeet staat daar niet onsympathiek tegenover, maar lijkt toch vooral voor *parlementaire* kanalen te kiezen om de responsiviteit te vergroten, zoals parlementaire toekomstverkenningen en feitenverzamelingen.

De *killer app* zit er niet bij, maar dat hoeft natuurlijk ook niet. Het gaat erom een werkbare en niet al te rommelige mix te vinden van parlementaire en paraplementaire vernieuwingen. Dat zal het klagend niet doen verstommen, maar de vitaliteit wel vergroten.

Mark Bovens

Dogmatisch en ethisch christendom in de Nederlandse politiek

Eginhard Meijering, *Hoe God verdween uit de Tweede Kamer. De ondergang van de christelijke politiek* (Uitgeverij Balans; Amsterdam 2012) ISBN 978 94 600 3402 2, 223 p., prijs: € 19,95

Tijdens het debat in de Tweede Kamer op 26 april 2012 over het met grote doortastendheid tot stand gebrachte bezuinigingsakkoord tussen VVD, CDA, D66, GroenLinks en ChristenUnie citeerde de fractievoorzitter van de laatste partij, Arie Slob, de Bijbel: 'Luiheid ondermijnt de balken, door slappe handen krijgt het huis een lekkend dak.' (Prediker 10:18) Kennelijk wilde hij de noodzaak van die voortvarendheid kracht bijzetten. Waarom koos Slob voor een Bijbelcitaat? Waarom citeerde hij niet Johan – 'Als je niet schiet, kun je niet scoren' – Cruijff om de PVDA en de SP gebrek aan daadkracht en politieke moed te verwijten? Hoe onmeest is het dat de doorgaans Bijbelvaste fractievoorzitter abusievelijk meende zijn wijsheid aan Spreuken te hebben ontleend? En wat zou het hebben betekend als, pakweg, D66-leider Alexander Pechtold Prediker had aangehaald?

Het zijn vragen waarop de lezer wellicht een antwoord denkt te kunnen formuleren met behulp van *Hoe God verdween uit de Tweede Kamer* van de voormalig Leidse lector theologiegeschiedenis Eginhard Meijering. Hij hoopt in ieder geval hier een eerste handreiking te krijgen als hij kennisneemt van het uitgangspunt van de auteur: 'Het is mijn bedoeling om aan de hand van een aantal debatten sinds 1901 naar aanleiding van belangrijke gebeurtenis-

sen en karakteristieke kwesties te laten zien met welke godsdienstige of zelfs theologische argumenten christenen hun stellingnamen ten aanzien van politieke vraagstukken trachtten te ondersteunen. Wat dat betreft is het boek ook een bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandse christendom in de twintigste eeuw.' (p. 11) Die aanpak zou tot heldere inzichten hebben kunnen leiden, bijvoorbeeld door aansluiting te zoeken bij inzichten uit de politieke cultuurgeschiedenis of bij de leer van de retorica. Maar daar houdt Meijering zich verre van. Hij distantieert zich ook nadrukkelijk van de traditionele parlementaire geschiedenis: 'Ik beoog geen parlementaire geschiedenis vanuit religieus of theologisch perspectief te bieden.' (p. 10) Die keuze is te respecteren, maar dan valt het resultaat in analytisch opzicht wel erg mager uit.

Meijering laat de bronnen, de *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, in hoge mate voor zichzelf spreken door ruim twintig debatten, voorzien van een summieriende inleiding, ruim samen te vatten en te parafaseren. Hij leidt de lezer van het aantreden van het kabinet-Kuyper in 1901, via onder andere de revolutiedreiging van 1918, de debatten over het gezantschap bij het Vaticaan in de jaren twintig en het bisschoppelijk mandement van 1954 naar recentere ontwikkelingen als de parlementaire discussies over abortus, de plaatsing van kruisraketten en het aantreden van Paars in 1994. Maar de auteur verzuimt om aan de hand van de beschikbare relevante literatuur de hoognodige accenten te plaatsen en om de debatten te analyseren in de context van de politieke (machts)verhoudingen die, zo vermoed ik, in hoge mate de keuze van de al dan niet godsdienstig-theologische argumenten hebben bepaald. Zo vallen de debatten over het bisschoppelijk mandement in 1954 en over het opheffen van het verbod op crematie in 1955 niet te begrijpen zonder kennis van het (in de loop van de tijd veranderende) politieke karakter van de rooms-rode coalitie die de kabinetten-Drees steunde. Wie onder het dogmatische vernisje van het crematiedebat kijkt, zal zien dat dat veel meer ging over het principe van vrijheid en gelijkheid, over de vraag bij welke partijen dat principe veilig was gesteld en welke partijen bereid waren daarmee te schipperen ter wille van het voortbestaan van de coalitie, dan over de in wezen oppervlakkige godsdienstig-theologische argumenten. Nu illustreert het boek van Meijering niet veel meer dan dat God, theologische en godsdienstige argumenten, in toenemende mate uit de Kamer verdwenen, zij het niet in rechte lijn en niet helemaal. Maar dat vermoeden hadden we al. Interessanter lijkt me de constatering dat, bijvoorbeeld, het recente debat over het verbod op ritueel slachten, dat niet werd gevoerd op godsdienstige gronden, maar op grond van de bedreiging van de vrijheid van godsdienst in het algemeen, meer gemeen heeft met het debat over de crematie van ruim een halve eeuw eerder dan Meijering ons lijkt te willen doen geloven.

Dat laat onverlet dat Meijering in de laatste pagina's van zijn boek, enigszins *out of the blue*, een aantal prikkelende stellingen poneert over de toekomst van christelijke politiek in Nederland. Hij constateert dat die zich heeft ontwikkeld van een dogmatisch naar een ethisch uitgangspunt. Het CDA denkt zich te kunnen onderscheiden door zich in zijn christendemocratische visie af te zetten tegen het individualistische liberalisme en het collectivistische socialisme. Probleem is dat alle stromingen het belang van de verantwoordelijkheid van het individu voor zichzelf en voor de ander onderschrijven, en dat zuiver individualisme en zuiver collectivisme in Nederland geen aanhang hebben. Het ethisch christendom van het CDA lijkt daarmee op het christendom van de liberalen in de jaren zestig. Meijering ziet op die grond wel een mogelijkheid tot samengaan tussen CDA en VVD, ware het niet dat de VVD,

gelet op de toenemende onkerkelijkheid, geen behoefte heeft aan een christelijke grondslag, die trouwens voor het CDA, dat ook openstaat voor belijders van andere godsdiensten, ook al niet meer heilig is. Herbezinning op de christelijke bronnen, de mantra na verkiezingsnederlagen van het CDA, lijkt daarom weinig vruchtbaar. De partij zou eerder een formule moeten bedenken voor de feitelijke situatie dat zij zich door een religieus geloof wil laten inspireren. Niet de christelijke traditie is dan de exclusieve bron, maar het zou moeten gaan over de grote theïstische godsdiensten van de laatste drieduizend jaar in ons deel van de wereld.

Of dat voldoende is om het CDA weer een prominente plaats in de Nederlandse politiek te geven? Ik ben geneigd te denken: enkel onder het voorbehoud van Jakobus.

Jan Ramakers